

DĚJINY MORAVY

DÍL 2

JOSEF VÁLKA

MORAVA REFORMACE
RENEŠANCE A BAROKA

však pokračovala a s ní i turecké daně v habsburských zemích.

Berně. Když byl na dubnovém sněmu roku 1527 přijat za pána země, dal Ferdinand I. přednést svou první „sněmovní propozici“, to jest program sněmovního jednání. Jejím jádrem byla žádost o „pomoc“ země ve formě daně proti „Turku, víry svaté křesťanské, a tak všeho křesťanstva, netoliko Jeho Královské Milosti poddaných, úhlavnímu a velikému nepříteli“. Stavové na tuto žádost odpověděli, že již svým panovníkům často pomohli „mimo své povinnosti“, ale že Moravané jimi jen „sami se i své poddané v velikú záhubu uvedli“. Daň, kterou Ferdinand I. požaduje, „není nám možná ani snesitelná“. Tak začíná jednání a dohadování o výši berně, které se stalo natrvalo hlavním bodem jednání sněmů a jehož tón i argumenty se stále opakují.

Stavové Moravy trvali na své tradiční daňové svobodě a na tom, že panovníkovi daň jen „povolují“. Ale protože byli ze zemí České koruny Turkům nejbližší, byli obvykle vyzýváni ke schválení daňových požadavků jako první, aby šli ostatním zemím příkladem. Moravané většinou tuto úlohu přijali. Daň se stávala pravidelným a nejdůležitějším zdrojem financí moderního státu. Nebyly však pouze v rukou panovníka — stavové jednotlivých zemí monarchie se snažili, aby část daní zůstala k dispozici i zemi. Nejenže schvalovali výši berně, ale organizovali v zemi i její rozdělení na obyvatele a její vybírání. Ferdinand I. neměl k dispozici žádný berní aparát (který měli například francouzští králové) a berní správu monarchie začal budovat shora zřízením dvorské komory, zárodku to ministerstva financí. Byl to však orgán panovníka, jemuž podléhaly pouze zeměpanské „komory“ v zemích, které spravovaly královský majetek a královské důchody. Berně byly mimo jejich kompetenci a na Moravě ostatně ani žádná markrabská komora nebyla — markrabské finance a důchody spravoval stále podkomoří.

Celý berní systém a berní aparát tudíž budovali sami stavové jednotlivých zemí. Po schválení „sumy“ berně pro celou zemi na sněmu určili, podle jakého klíče se bude berně vybírat. Pak ustanovili „berníky“, totiž osoby, jimž měla být berně odváděna. Morava byla k berním účelům rozdělena na tři kraje: znojemský, brněnský a olomoucký. V krajských městech stavovské komise berní „spravovaly“, kontrolovaly a vymáhaly na „restantech“. Nejčastěji se berně vybírala z odhadu celkového majetku jednotlivých panství, a to jak z dominikálu (vrchnostenské půdy a důchodů), tak z rustikálu (poddanské půdy). Podkladem pro berníky bylo „berní přiznání“ (přiznávací

list), které vrchnosti sestavovaly samy a předkládaly je komisím. Daň obvykle tvořila 1–2 % celkové hodnoty majetku. Protože původní berní povinnosti byly vojenské a spočívaly ve vysílání ozbrojených bojovníků do války podle rozsahu majetku panství, uchovalo se na Moravě pro berní jednotku pojmenování „zbrojní kůň“ (Giltpferd). V 16. století připadal obvykle jeden „zbrojní kůň“ na 20 000 zl. odhadnutého majetku a poplatek za koně se pohyboval od 100–200 zl. Kromě odhadu majetku ve zbrojních koních se udržovaly nebo i nově zaváděly i další zdroje daně, jako byla prastará daň z hlavy, daň z domů nebo komínů. Rozvoj peněžního hospodářství a trhu vedl také k daním spotřebním, které platili jak prodávající, tak kupující. V druhé polovině století se zaváděly daně ze všech možných zemědělských produktů v rámci panství i na trzích. Stát se začal zajímat i o daně z výroby a prodeje alkoholu, ale zde se musel dělit s vrchnostmi a městy. První daní, která byla k dispozici přímo panovníkovi, bylo „posudné (pobečovně)“ z královských měst, totiž dávky z vyškolených sudů piva. Měšťané se proti této berni sice bránili, ale na Moravě se prosadila již ve čtyřicátých letech, tedy dříve než v Čechách. Ve stejné době se objevuje i daň z obchodu, respektive průchodu polského a uherského dobytka Moravou, tzv. „třicátek“ (třicetina ceny dobytka). Vrchní výběrčí této daně pro Moravu se nazýval „Handgraf“ a sídlil v Hustopečích, kde byly velké dobytčí trhy. Daň ze sklizeného obilí se nazývá „skopné“. Celková výše berní, povolovaných moravskými stavy, se pohybovala kolem čtvrtiny až třetiny daně vybírané v Čechách.

Morava přispěla svým významným dílem k obnovení střední Evropy a sebe samé proti tlaku osmanské říše, ale přispívala také k vzestupu středoevropské habsburské monarchie na jednu z vedoucích evropských velmocí. Jen část berní byla ponechána v zemi ke krytí zemských výdajů. V zemi však zůstávalo právo schvalovat a vybírat berni, a tím i důležitý nástroj v zápase stavů s panovníkem o zemské politické a náboženské svobody.

1.2 Úspěchy reformace a svoboda víry

Veřejným vystoupením Martina Luthera proti prodeji odpustků a vyvěšením jeho tezí na chrámové dveře ve Wittemberku roku 1517 začíná vlna evropské reformace, jež se rychle rozšíří z Říše do Švýcarska, Francie, Anglie, severských zemí a do střední Evropy. Když se Luther seznámil s Husovými spisy a definitivně se rozešel s papežskou církví, přihlásil se

dlím k ob-
 u osmanské
 doevropské
 cích evrop-
 hána v zemi
 stávalo prá-
 zivý nástroj
 litické a ná-
 thera proti
 a chánové
 vlna evrop-
 do Švýcar-
 do střední
 vyými spisy
 přihlásil se

li jak prodá-
 lejí se zavá-
 ch produktů
 acel zajímat
 zde se musel
 , která byla
 osudné (po-
 ky z vyšeň-
 to berni sice
 , čtyřicátých
 jiné době se
 uchodu pol-
 v „třicátek“
 í této daně
 lili v Husto-
 ze sklizené-
 vyše berní,
 ybovala ko-
 ečách.

4 Titulní list kancionálu Jakuba Kunwaldského z r. 1576 Hus (vlevo) a Luther (vpravo) symbolizují jednotu a následnost české a evropské reformace.

k Husovu odkazu a překlenul propast dělicí husitské a utrakvistické Čechy a Moravu od ostatní Evropy, zejména od Německa. České země se začlenily do evropské reformace, ale jejich situace byla specifická v tom smyslu, že řada problémů, které otevřela německá a evropská reformace, zde byla řešena již v 15. století. Vystával však nový problém jak se česká reformace vyrovná s evropskou reformací myšlenkově a organizačně.

Reformace nebyla jen hnutím za náboženskou obnovu. Vzhledem k tomu, že náboženství a teologie byly stále osou duchovního života a základem myšlení, zasáhla do všech oblastí života. Nabízela nové pojetí zbožnosti, křesťanského života, cesty ke spase ní, ale řešila i společenské problémy, zejména ty, které vznikaly na počátku novověku; musela se vyrovnat se vztahem člověka ke státu a moci, ke vzdělání, vědě a jiným aktuálním problémům. Na rozdíl od katolické církve, která byla církví centralizovanou a v níž se autorita papeže prosadila ve věroučných problé-

mech, reformace se od samého počátku, přes autoritu Lutherovu, rozdělila na řadu velkých vyznání (luteránství, kalvinismus, zwingliánství, anglikánství) a uvolnila hráze vzniku mnoha náboženských sekt (toto slovo je používáno bez pejorativního zabarvení pro označení často i velkých, církvemi reformace neuznávaných skupin). Přetržení kontaktů s Římem a úzké vazby reformačních církví a sekt na lokální moc, oslabily středověký církevně politický a kulturní univerzalizmus (latinskou bohoslužbu) a přispěly k rozvoji národních jazyků, kultur a národů. Úspěchy reformace vyvolaly reformní úsilí i u té části křesťanského náboženství, které zůstalo věrno papežství. Protireformace, totiž snaha zabránit odtržení reformovaných církví od papežské církve, byla uvnitř této církve doprovázena vlastní reformací. Reformací dostal duchovní vývoj Evropy nové impulsy a vedl k obecnému prohloubení jak náboženského života (poslední vlna christianizace, zejména venkova), tak k poslední vlně myšlení, v němž náboženství zůstávalo nebo se stalo „ideologií“ pronikající všemi sférami života.

Evropská reformace dodala i politickému konfliktu stavovství a absolutismu nové dimenze, a především ideologii. Jednotlivá náboženská vyznání (konfese) se stávala ideovým základem církevně politických „stran“. Křesťanství se během 16. století obecně konfesionalizuje, tj. rozděluje na konfesijní směry. Reformace, její konfese a strany se neorganizují pouze uvnitř zemí a států, ale v evropském měřítku. Vedle centralizované a z Říma a Madridu řízené katolické církve, která provede v polovině 16. století svou vnitřní „reformaci“, na tridentském koncilu se jasně od reformace teologicky oddělí a zformuluje také své moderní „vyznání“, vytváří se v Evropě i síť vztahů evangelických církví a vyznání. Není sice tak zorganizovaná jako katolický svět a vznikne zde rozpor mezi luterskou a reformovanou, tj. kalvínskou vlnou, ale právě kalvinismus a radikální směry reformace se pokusí svou síť mezinárodních politických vztahů vytvořit protiváhu církvi a Habsburkům. České země se dostávají od počátku evropské vlny reformace přímo do ohniska těchto vztahů a konfliktů a Morava se stane až do bělohorského rozuzlení jednou z nejzajímavějších zemí Evropy jak v náboženském, tak v politickém smyslu. Náboženská a politická situace je ovlivňována bojem o moc ve státě i v Evropě. Dějiny Moravy se právě v této době „evropeizují“ po všech stránkách.

Počátky luterství a pokus o luterskou reformaci. Prvním místem, které bylo na Moravě získáno pro luter-

ství, byla Jihlava. Počátkem roku 1522 sem přišel z Vídně vypuzený kazatel Pavel Speratus, jeden z prvních stoupců Lutherových a jeho osobní přítel. V Jihlavě právě zemřel městský farář a Speratus byl po úspěšném kázání před městskou radou požádán, aby ve městě zůstal, a byla mu předána fara. Speratus byl jedním z prvních ženatých kněží, ale v Jihlavě zpočátku vydával svou ženu — bývalou jepťišku — za svou sestru. Podle Leuwenthalovy kroniky začal jihlavským vykládat pravý smysl Písma, ukazovat jim cestu ke spáse a k napravení hříchů. Kronikář byl ovšem luterán. Rychlý úspěch luterské reformace v německé Jihlavě je charakteristický a opakuje se v řadě jiných moravských měst s většinou německého obyvatelstva, například ve Znojmě. Němci ve městech, která na Moravě odolala husitismu a vytvořila z Jihlavy nedobytnou baštu katolické víry, přijali v první polovině 16. století luterství, popř. další směry reformace, a dokonale změnili náboženskou mapu země. Nepochybně byly reformační nauky pro německé obyvatele měst i venkova a pro šlechtu přitažlivé, vyjádřily nejen náboženské, ale i sociální a politické pocity a tužby. Zatímco v Německu byla reformace spojena s vlnou národního citění, zdá se, že na Moravě tento faktor příliš nepůsobil a že moravští Němci zůstali i při svém novém náboženství spojeni se zemí a nebo se svým městem, jež bylo stále nejdůvěrnější a nejužší „vlastí“ měšťanů. Naopak mezi reformovanými Němci na Moravě a husitskými i reformovanými českými Moravany vznikly nové pevné zájmové vazby. Reformace překonala také definitivně izolaci Čech a Moravy v Evropě a překlenula rozpory, které středověk nahromadil mezi český a německý jazyk. Vedle stavovského členění společnosti se politicko-náboženské dělení na katolické a reformované obyvatele stalo nejdůležitější dělicí čarou. Předbělohorské období nebylo ještě na Moravě dobou národnostních rozporů, ale dobou náboženských sporů a napětí, které překračují hranice země.

Na Moravě se pronikání reformace setkalo od počátku s odporem jak katolické církve, tak královského dvora, zejména Habsburků. Moravská katolická církev opět odolávala, podobně jako v době husitské revoluce, nové vlně reformace s naprostou rozhodností. Institucionální struktura církve, majetek biskupství, kapitul a klášterů, i když byly v hlubokém úpadku, reformaci odolaly a jen výjimečně některý významnější prelát podlehl reformačním naukám. Biskupství, kapituly i kláštery se ani tentokrát nerozložily a zůstaly pevnou kostrou katolicismu, základem jeho přetrvání a jeho zápasu s reformací.

Speratovo působení a jeho osud je pro počátky reformace na Moravě příznačný. Jeho úspěch vyvolal

pozornost biskupství a vedl k žalobě na církevně nepotvrzeného a pochybného kazatele ke králi Ludvíkovi, meškajícím právě v Praze. Král napsal Jihlavským, že jejich kazatel byl z Vídně vyhnán, je v klatbě a nemá povolení církevních úřadů k působení v jejich městě. Kazateli pak král nařídil, aby se dostavil před biskupův soud do Olomouce. Jihlavská městská rada se pokoušela nového faráře před králem hájit, ale nakonec se podřídila moci a právu. Speratus byl odvezen do Olomouce v době, kdy tam zasedal zemský sněm. Mezi šlechtou již reformace měla své stoupence, a to bylo pro Sperata příznivé. Žádal veřejné slyšení a hádání, při kterém chtěl hájit svou pravověrnost, ale nikdo se mu nepostavil na odpor. Biskup ho v úřadě nepotvrdil, ale také proti němu nezasáhl. Speratus se vrátil do Jihlavy a zdá se, že pojal úmysl provést na Moravě reformaci pomocí zemských pánů, mezi nimiž získal příznivce, podle jihlavské kroniky i Jana z Pernštejna. Král však projevil větší rozhodnost než biskup a Speratus vězení přece jen neunikl. V Olomouci mu dokonce hrozilo upálení jako kacíři. Na přímluvu některých moravských pánů, jmenovitě podkomořího Kuny z Kunštátu, byl po dvanáctidenním vězení propuštěn a vypovězen ze země. Odešel do Wittemberka a počátkem třicátých let do Pomořanska, odkud udržoval po řadu let s jihlavskými souvěrci písemný styk.

Na Moravě se tedy nepodařil pokus o „zemskou reformaci“ jako v některých německých zemích nebo v severní Evropě. Morava nadále zůstala nábožensky rozdělenou zemí, i když královská moc jednoznačně přála katolicismu. Krále Ludvíka vybízeli k odporu proti reformaci mocní a vlivní uherští biskupové a Ferdinand I., který byl ve své katolické víře neotřesitelný, poskytl moravské katolické církvi stejnou podporu jako Ludvík. Ovšem ani král nemohl náboženskou otázku rozhodnout. Na Moravě spoluvládli stavové — a šlechta neomezeně vládla na svých panstvích. Šlechta mohla o náboženství rozhodovat svobodně, patřilo to k jejím právům, jež král musel respektovat. Poznali jsme v dějinách Moravy 15. století, že značná část šlechty byla husitská a utrakvistická, ale že téměř celá šlechta, a zejména velcí páni — Pernštejnové, Lomničtí, Kunštátové, z Boskovic, Lipé a další rozhodující rody „panské oligarchie“ — vyznávali biblické, obecně křesťanské náboženství, a vůči poddaným byli tolerantní. Tato situace trvala na Moravě v době nárazu reformace. Moravská šlechta si svou „nekonfesijní“ a obecně křesťanskou tolerantní pozici v první polovině 16. století udržela, a to bylo pro vývoj náboženských poměrů rozhodující. V zemské obci měli rozhodující převahu stoupcem reformace a spolu s nimi nekonfesijní křesťané.

Zemská obec byla stále jednotným politickým subjektem, tvořili ji jak katolíci, tak evangelíci, a patřili k ní i preláti, biskup, opati a převoři velkých klášterů. A ti všichni spolu s obcí žádali náboženskou svobodu a souhlasili s tím, aby byla zakotvena v zemském právu i ve slibech panovníka. Země tedy otevřela reformaci své hranice a ponechala volnost jejímu šíření. Nevyslovila se ani pro reformaci, ani proti ní. Ale přesto nebyla reformace jen duchovní záležitostí. Náboženství bylo součástí práva, bylo zakotveno v právu, institucích a mentalitě. Právo dávalo v náboženských věcech velký prostor vrchnostem. Především stále platilo tradiční právo patronátní. Fary byly pod silným vlivem svých „patronů“ — šlechty, ale i klášterů a biskupů. Stále se ještě neprosadilo právo biskupů vizitovat v celé zemi farnosti a dosazovat nebo sesazovat faráře a kazatele. Rozhodující vliv měla v této věci vrchnost, a ta nechávala značnou volnost svým poddaným. Jen výjimečně prosazovali páni na svých panstvích jen kněze „svého“ vyznání. Silně zde působila tradice. I na biskupských a klášterních panstvích panovala tichá dohoda, že poddaní si mohou sami volit a platit svého faráře podle své víry.

Reformace ve městech a na šlechtických panstvích. Složitější byla situace v královských městech. Zde byl pánem král a jeho zástupce podkomoří, ale vládla zde také městská rada. V moravských královských městech měla ovšem také silné pozice církve. Měla zde v Brně a Olomouci kapituly, měla zde kláštery. Reformovaní kazatelé a knihy M. Luthera a jiných reformátorů měly v královských městech úspěch a reformace byla spontánně vítána zejména německou složkou obyvatelstva. Po Speratovi přišli další kazatelé, často přímo z Německa. Do Olomouce přišel hlásat evangelium v Lutherově duchu další Lutherův posluchač a přítel dr. Burian Sobek z Kornic, vypovězený z Prahy. Olomoučtí tiskaři Günther a Olivetský tiskli Lutherovy spisy. Reformovaní kazatelé pronikali do městských kostelů a pokoušeli se zde kázat, i když farář byl katolický. Byli podporováni svými posluchači a o fary se rozpoutal boj. Biskup a kapitula hájili tradiční katolicitu městských far a přirozeně klášterů a stavěli se kazatelům na odpor. O výsledku zápasu o fary v královských městech nerozhodoval jen lid, ale také, a především, městské rady a podkomoří jako králův zástupce. Městské rady se rozdělily na katolickou a evangelickou část, podkomoří postupoval nejen podle královských příkazů, ale i podle svého vyznání a svědomí. Tam, kde byl vliv církve, totiž biskupa a kapitul silný, a to bylo v Olomouci a v Brně, rozpoutal se o fary tuhý a vleklý zápas.

Spojeným úsilím církve a Ferdinanda I. se podařilo zabránit v těchto městech opakování jihlavského převratu.

Pronikání reformace na venkov a konkrétní obraz náboženských poměrů v zemském měřítku nelze vyjádřit statisticky. Ani katolická církev neměla dobrý přehled a reformační zemský orgán neexistoval. V každém místě, na každém panství, v každém městě probíhala nová vlna reformace jinak a jen z některých velkých panství máme potřebnou dokumentaci.

Většina vrchností nebránila reformační aktivitě na svých panstvích a někteří moravští duchovní navázali přímý osobní nebo písemný kontakt s Lutherem a jinými protagonisty reformace. To je případ Beneše Optáta, gramatika a literárně činného faráře ve Velkém Meziříčí; dopisoval si s Lutherem a zřejmě se stýkal se Speratem. Lze říci, že nejen ve městech, ale i na venkově došlo k rychlému rozmachu luterského směru reformace. Na Moravě nebyla žádná utrakvistická instituce a vliv pražské dolní konsistoře zde byl nepatrný. Utraktivismus nemohl luterství na Moravě postavit hráz, ani se s ním jako celek — tj. jako vyznání — vyrovnávat, jako tomu bylo v Čechách. Morava byla zemí přímého vlivu luterství a jiných směrů reformace i radikálních sekt. Teprve koncem století, později než v Čechách, vyvine evangelická Morava jisté úsilí o vypracování „zemské konfese“.

Jednota bratrská. S vlnou evropské reformace byla konfrontována i Jednota bratrská. Čilé styky s Lutherovým Wittemberkem navázal zejména sbor v Lito-myšli a bratři předložili Lutherovi své řády k posouzení. Luther chválil jejich přísné mravy, ale uvědomil si i značné rozdíly mezi svou teologií a husitským a valdenským základem bratrské nauky, usilujícím o život podle „božího zákona“ a mravní opravdovost. Měl námitky proti kněžskému celibátu Jednoty a upozorňoval i na potřebu vyššího vzdělání. Právě o této otázce probíhaly v Jednotě stále spory. Fundamentalisté Jednoty trvali na původní prostotě života, ale většina se přikláněla k humanisticky pojatému vzdělání. Náráz reformace přišel do sklonku života bratra Lukáše (žil do roku 1528), který se zasloužil o to, že Jednota nesplynula s vlnou evropské reformace a s přílivem nových sekt, ale uchovala si svou husitskou myšlenkovou tradici a přitom se dovedla orientovat ve změněných poměrech. Bratři měli blízko k novokřtěncům, mimo jiné i určitými kolektivními rysy života, ale proti jejich chaotickým naukám a nedostatku řádu mohli postavit svou propracovanou nauku a pevnou vnitřní kázeň. V polovině dvacátých let pronikal do řad Jednoty i vliv H. Zwingliho, jemuž

podlehl například bratr Čížek, upálený pro kacířství roku 1528 v Brně. Ve třicátých letech 16. století, po smrti bratra Lukáše a Tůmy Přeloučského, se v Jednotě definitivně prosadila orientace na vzdělanost a příklon k aktivnímu společenskému životu. Do Jednoty byli přijímáni nejen bohatí měšťané a rytíři, ale rostl v ní i počet a vliv pánů. Spolu s novou generací kněžstva, k níž patřil biskup Jan Augusta, vytvářela bratrská šlechta z Jednoty velmi vlivnou politickou sílu na radikálním křídle reformace. Všechny bratrské sbory na Moravě, zejména ivančický a přerovský, si uchovaly nejen svou existenci, ale vybavily se školaми a zahájily kulturní a literární práci. Vstupem rozvětveného a vlivného rodu Žerotínů mezi starožitné moravské panské rody, a tím do zemského soudu a nejvyšších úřadů, získali bratři na Moravě mocnou záštitu.

Novokřtění. Pestrost náboženské mapy Moravy zvýšila od konce dvacátých let imigrace novokřtěnců. Ti plnili v reformaci podobnou roli jako táborští radikálové na počátku husitství a jejich utopický sociální radikalismus je přivedl do řad vzbouřenců v německé selské válce a k tragickým excesům v městě Münsteru, kde se na čas zmocnili vlády. Po porážce německé selské války došlo v Německu, Rakousku a Švýcarsku k jejich pronásledování a vypovídání a Morava jim poskytla asyl. Ferdinand I. se sice pokoušel imigraci novokřtěnců na Moravu zabránit a také zemský sněm proti nim vydával mandáty, ale vrchnosti se záhy přesvědčily jak o jejich pracovitosti a řemeslné dovednosti, tak o jejich mírumilovnosti a poskytly jim na mnoha jihomoravských panstvích možnost usadit se, zakoupit nebo postavit domy, pracovat a vyznávat svou víru. Novokřtění přicházeli na Moravu z různých oblastí Německa, Rakouska i Švýcarska a založili na jihomoravských panstvích desítky osad a komunit. S moravským obyvatelstvem plně nesplynuli; žili izolovaně ve svých komunitách a ani pokusy navázat dialog s Jednotou bratrskou nevedly ke sblížení.

Prvním místem, kde se novokřtění usadili, byl lichtenštejnský Mikulov, kam v polovině dvacátých let pronikala jak luterská, tak zwingliánská reformace. Roku 1525 sem přišel jeden z vůdců jihněmeckých a tyrolských novokřtěnců Balthasar Hubmaier, a jak píše novokřtěnecká kronika, „počal učiti a kázati, lid přijímal jeho učení a v krátkém čase bylo mnoho lidu pokřtěno“ (nový křest symbolizuje novokřtěneckou nauku). Počet novokřtěnců na Mikulovsku dosáhl několika set osob, byli posilováni dalšími vlnami imigrace a získávali stoupence i v místním německém obyvatelstvu. Brzy po Hubmaierovi přišel

5 Balthasar Hubmaier, zakladatel novokřtěnecké obce v Mikulově 1526. Rytina ze 16. století.

na Moravu se svými stoupenci další významný teolog novokřtěnců Hans Hutt.

V mikulovské novokřtěnecké obci vznikly záhy vnitřní rozpory, zejména o vztah k vrchnosti. Radikální Hutt světskou moc odmítal a byl uvězněn, Hubmaier vrchnostenskou moc hájil a získal přízeň nejen Lichtenštejnů, ale pokoušel se navázat na Moravě styky i s českými stoupenci radikálnější reformace, rytířem Dubčanským a habrovanskými a Buriánem Sobkem z Kornic. V Mikulově začala pracovat novokřtěnecká tiskárna, ale Ferdinand I. vydal na Hubmaiera zatykač, před kterým ho Lichtenštejnové neuchránili, takže roku 1528 skončil ve Vídni na hranici.

Po Hubmaierově upálení vydal Ferdinand I. proti novokřtěncům tvrdé mandáty, které je vypudily z královských měst. Další vlna pronásledování nastala po deseti letech, kdy byli upáleni tři novokřtění v Olomouci. Na venkově však nebyly královské patenty respektovány a počet novokřtěneckých osad vzrůstal.

Významnou úlohu při rozvoji a organizaci moravského novokřtěnectví sehrál jihotyrolský reformá-

tor Jakob Hutter. Během svých čtyř pobytů na Moravě v letech 1528 – 1535 „organizoval jednu osadu po druhé“ a podařilo se mu vytvořit pluralitní společenství „hutterských bratří“ (Hutterische Brüder) a sjednocovat jejich nauku v pacifistickém duchu. Distancoval se od excesů münsterské komuny (1534 až 1536), která anabaptisty v Evropě zle zdiskreditovala a vysvětloval neúnavně jejich nauku moravským pánům. Ti si vážili nejen novokřtěnecké pracovitosti a dovednosti, ale uváděli na jejich ochranu, že přispívají na zemské berně. Uchránili je před několika vlnami pronásledování v době vlády Ferdinanda I. a stále je přijímali na svá panství. Novokřtěnecké osady a jejich společné domy (Haushaben) byly rozsety po celé jižní a jihovýchodní Moravě, ovšem královská města zůstala této sektě uzavřena. Největšími ochránci novokřtěnců byli Lichtenštejnové, Žerotínové, páni z Lipé a z Boskovic a nejvýznamnější střediska měli v Mikulově, Hustopečích a na Slavkově. Novokřtěnecké kroniky nás informují o jejich nauce a teologických sporech, avšak méně již o jejich počtu. Fr. Hrubý (a nověji J. Pánek) odhadují počet novokřtěnců v době jejich vypovězení (1622) asi na 20 000 osob, jiné odhady jsou podstatně vyšší. Morava poskytla ochranu jedné z nejzajímavějších složek evropské reformace.

6 Kroj a dům novokřtěnců. Rytina ze 16. století.

Habrovanští. Ve dvacátých letech byl na Moravě učiněn pokus vytvořit z různých proudů reformace zvláštní společenství, které se označovalo jako „bratří habrovanští“. Jeho vůdcem byl nábožensky zanícený rytíř Jan Dubčanský na Habrovanech a na Lulči. Nauku této skupiny vytvářeli lulečský farář Václav, někdejší rektor kláštera ve Vilémově, a Matěj Postevník, vypovězený roku 1526 z Prahy. Spolu s Dubčanským studovali luterství, zwingliánství a v živých kon-

taktech byli s Jednotou bratrskou a novokřtěnci. Bratr Lukáš však nabídky na dialog odmítal. Habrovanští si zřídili v Lulči vlastní tiskárnu a tiskli zde své traktáty, například „O království Kristově a antikristově“. Hlásali hlubokou víru, praktickou zbožnost v duchu husitské tradice, ale zabývali se i složitějšími teologickými otázkami, zejména otázkou eucharistie. Získali stoupence i mimo panství svého patrona, v řadách moravské šlechty. Sympatizoval s nimi například podkomoří Kuna z Kunštátu. Po ztroskotání pokusů o sjednocení s českými bratry se vypravil Dubčanský do Prahy, aby předložil své vyznání přímo králi a markraběti Ferdinandovi I. Byl však uvězněn v Černé věži na hradě. To bylo na Moravě pochopeno jako hrubé porušení autonomie zemského práva – žádný jeho subjekt neměl být souzen mimo hranice země. Moravané vymohli jeho propuštění (1539), avšak Dubčanský musel slíbit, že nebude habrovanské učení chránit a šířit. Po smrti Dubčanského roku 1543 tato specificky moravská odnož reformace zanikla.

Žádný královský dekret však nemohl zabránit lavinovitému šíření téměř všech evropských sekt v zemi. Kromě nábožensky tolerantního prostředí, nedostatku evangelické církevní organizace a zahrnutí svobody víry do zemských svobod bylo přílivu příslušníků nejrůznějších vyznání a sekt příznivé i to, že byli vítanou injekcí pro hospodářskou aktivitu šlechty. Moravští stavové zdůvodňovali potřebu novokřtěnců v listě Maxmiliánovi II. z roku 1563 hospodářskými motivy zcela nezakrytě: „Vaší královské milosti poníženě oznamujeme, že těchto časů veliký nedostatek při dělnících, řemeslnících i čeládce v této zemi jest. Kteříž novokřtěnci se jmenují, čistí umělí řemeslníci všech řemesel jsou, kteříž v této zemi nemalý než veliký správy sou zdělali . . . poníženě prosíme, že se u JMti císařské přimluví, aby v této zemi zůstati mohli.“

Utrakvismus. Ferdinand I. byl papežské církvi věrný katolík, ale současně odchovanec humanistické tolerantní teologie a filozofie a hledal cesty, jak ve státním zájmu zabránit náboženskému chaosu a konfliktům, které hrozily. Východisko mu nabídla tradice českého kompaktátového utrakvismu. Uznal legalitu tohoto vyznání v Čechách a na Moravě a znovu je předložil papežství k schválení v naději, že pak utrakvismus spolu s katolickou církví dosáhne kontroly nad živelným náboženským hnutím. Tento projekt však neměl naději na úspěch. Utrakvismus se sám rozkládal a basilejská kompaktáta již nemohla být platformou evangelických konfesí. Na Moravě byla ostatně pozice utrakvismu daleko slabší než v Čechách a kom-

pakt
běti
přev
drav
ní. S
probl
nand

1.3

krabě
pano
ní zr
a v p
Česk
stále
ganis
oblas
latent
bujе

tvůrce
feuda
postuj
gelovs
Mode
že abs
tou v
století
V ně
a pak
mentn
spojer
ských
a fede
zemí
nutné
vojens
tismus

V
v Evro
nebo i
nalitou
a terit
Habsb
na její
vali Lu
soustát
útvary
a Uhe
Morav

paktáta zde byla téměř zapomenuta. Králi a markraběti se sice podařilo zabránit v zemi „náboženskému převratu“ a udržet pozice katolické církve, ale proti dravému proudu reformace byli král i církev bezmocní. Stavové se úspěšně snažili oddělit náboženské problémy od politiky, zejména od konfliktu s Ferdinandovými tendencemi k absolutismu.

1.3 Ferdinand I., konflikty se stavovskou obcí

Nástupem Ferdinanda I. na český trůn a markraběcí stolec dochází k zásadní změně ve vztahu panovníka a stavů. Nejde o náhlou ústavní strukturální změnu, ale o obrat ve směru politického vývoje a v politickém klimatu. Dosud se ve všech zemích České koruny v rámci dualismu panovníka a stavů stále posilovala pozice stavovské složky státního organismu. Příchodem Ferdinanda I. přechází ve všech oblastech státní moci panovník do ofenzivy. Trvalý latentní konflikt stavovství a absolutismu se prohlubuje a vyúsťuje v krize a revolty.

V historiografii dlouho převažoval názor, že tvůrcem moderního státu lámajícího staré tradice feudalismu a středověku je absolutismus a že jeho postup je projevem železných zákonů dějin. Této hegelovské iluzi podléhal kupodivu i František Palacký. Modernější analýzy a srovnávací studie však ukazují, že absolutismus a centralizace jsou jen jednou variantou vzniku a vývoje moderního státu, který od 16. století začíná pohlcovat a kontrolovat společnost. V některých evropských zemích, jako je Nizozemí a pak Anglie, se prosazuje protiabsolutistická, parlamentní a protodemokratická varianta státu, která je spojena s rozvojem kapitalismu a narůstáním občanských svobod a tolerance. Ukazuje se, že stavovský a federativní stát, navazující na středověké tradice zemí a měst, má stejné, ne-li lepší možnosti plnit nutné funkce moderního státu ve správě, financích, vojenství, ekonomice a sociální správě jako absolutismus.

V době formování moderních států se také v Evropě rozhodovalo, zda státy budou národními nebo mnohonárodními. Zda státnost splyne s nacionalitou, nebo zda si v rámci státu dosavadní etnika a teritoriální útvary (země) udrží svou existenci. Habsburkové dokončili ve střední Evropě tendenci, na jejímž počátku byli Přemyslovci a kterou prosazovali Lucemburkové a Matyáš Korvín. Stanuli v čele soustátí, které se skládalo ze tří středověkých státních útvarů: rakouských „dědičných“ zemí, České a Uherské koruny a z mnoha „zemí“ v jejich rámci. Morava byla centrem, křižovatkou a spojnicí tohoto

středoevropského státu. Žádný z tradičních středověkých států nebyl státem „národním“. Všemi prolínalo slovanské a německé etnikum a v Uhrách etnikum slovanské a maďarské. Rakouské země náležely německému, částečně též slovanskému (Slovinsko) jazykovému prostoru a spolu s Českou korunou byly součástí Římské říše, jež se stávala říší německého národa. Přes vlny středověkého „českého nacionalismu“, dalimilovského a husitského, se ani v České koruně a v samotném Českém království neprosadila identita státu a nacionality. Všude ještě převažuje státní, zemské a náboženské vědomí nad vědomím jazykově etnickým. V rámci habsburské monarchie mohli pouze Rakušané, kteří se právě zformovali v rakouský státní, i když na země rozdělený útvar, považovat Habsburky za „národní dynastii“. Ferdinand I. se opíral ve svém centralizačním úsilí především o své rakouské okolí a Vídeň se stala centrem Monarchie. Ale ani on nepojal centralizaci „rakousky“ nebo německy, ale důsledně dynasticky s ohledem na jiné státy a země. Právě on položil základy habsburskému nebo rakouskému „mnohonárodnostnímu státu“ a jeho politické struktury.

Česká koruna. Jádrem moderního státu není jen panovník a jeho dvůr, ale i „státní úřady“: pokud totiž existuje nějaký železný zákon vývoje moderního státu, je to zákon jeho byrokratizace. Ferdinand budoval cílevědomě centrální úřady Monarchie, které měly soustředit rozhodování v nejdůležitějších funkcích státu. Kolem poloviny století již při jeho dvoře ve Vídni fungovala dvorská tajná rada (poradní ministerský orgán v obecných záležitostech státní politiky), dvorská rada vojenská pro otázky války a dvorská komora jako nejvyšší úřad finanční. Do všech těchto institucí dosazoval panovník nejvyšší hodnostáře ze všech zemí Monarchie, ale od počátku v nich měli rozhodující počet a vliv Rakušané. V budoucnu měly tyto orgány tvořit základ habsburského státu a jejich moc se měla nad korunami i zeměmi stále rozšiřovat.

Jinak ovšem přetrvávala po nástupu Ferdinanda I. na český a uherský trůn dosavadní struktura těchto států a jejich zemí a nový panovník ji potvrdil. To znamená, že v rámci Monarchie nadále trval státní útvar České koruny s jeho ústředními institucemi, reprezentovaný kromě panovníka především Českou kanceláří s českým kancléřem v čele. Kompetence tohoto starobylého úřadu nebyla příliš velká, spočívala ve vypracování, publikování a pečeti panovníckých listin, mandátů a listů, ale vztahovala se na všechny země České koruny. Jak se prohlubovala panovnícká moc, rostla i úloha české kanceláře a českého kancléře. Protože stále ztroskotávaly panovnícké